

Nu krijgen de ruziënde partijen allebei een beetje gelijk. De wetenschaps-onderzoekers krijgen hun punt gehonoreerd dat er geen fundamenteën zijn, ook niet in de taal of de common sense. Daarmee is de Waarheid niet half van het toneel, zoals bij Wittgenstein, maar helemaal. De meeste wetenschapsonderzoekers zitten daar niet mee, maar de filosofisch antropologen wel. Die willen uitspraken. Dat punt wordt ook een beetje gehonoreerd. Er komt een stellingname, maar geen waarheidsclaim. Wegens het ontbreken van fundamenteën is elke kwestie een ethisch-politieke. Dan leidt de vraag van het wetenschapsonderzoek naar de wijze waarop de tegenstelling rede-emotie is veranderd niet tot een uitspraak over wat emoties en rede dan nu dus zijn (zoals de filosofisch antropoloog wil) maar tot een discussie over de vraag hoe wij die verhouding willen zien. Een onverwachte en onvoorbereide verzoening, op de valreep.

Tot slot wilt U misschien nog weten waar het boek zijn titel aan te danken heeft. Dat zit zo. Alcibiades zou niet naar zijn vriend geluisterd hebben. Hij ging onmiddellijk naar het feestje waar Socrates was, om publiekelijk te vertellen "dat Socrates uniek en buitengewoon is, dat zijn hart bonst als hij hem ziet en dat zijn liefde voor Socrates een slaaf van hem maakt". (p.16) Daarom is Alcibiades de ware held van dit verhaal. Want Sartre zou de raad van de vriend wel hebben opgevolgd, en zichzelf onderweg naar huis streng hebben ondervraagd: aan welke realiteit probeerde ik via deze heftige emoties te ontsnappen? En het antwoord zou van alles kunnen zijn. Van alles, behalve liefde.

Gestolde vormen

Pieter Pekelharing

Recensie van: A.O.Hirschman, The Rhetoric of Reaction, Harvard University Press, 197 pp., 1991. ISBN: 0-674-76868-X.

Nu en dan wordt men overvallen door de indruk dat discussies in de politiek in cirkels draaien, ongeacht of het nu over abortus, de WAO, of het vluchtelingen-vraagstuk gaat. Wie wel eens door dit déjà vu gevoel wordt getroffen, maar niet precies kan zeggen waar het mee te maken heeft, moet beslist *The Rhetoric of Reaction* lezen.

In zijn voorwoord vertelt Hirschman dat een van de aanleidingen het boek te schrijven de ontdekking was dat goed functionerende democratieën niet alleen muren afbreken tussen mensen, maar evengoed nieuwe muren kunnen oprichten. Een zo'n muur is die tussen conservatieven, liberalen en progressieven. In Nederland is de stabiliteit van politieke verhoudingen grotendeels te danken geweest aan het feit dat er tussen de grote politieke blokken nauwelijks enige communicatie bestond.

Vanwaar het muurvaste onderscheid tussen de verschillende politieke zuilen? Dat komt, zegt Hirschman, omdat de betrokken partijen min of meer verleerd hebben naar elkaar te luisteren. Liberalen zijn liberaal en conservatieven conservatief omdat ze in vaste patronen denken. Ze zijn verstrikt geraakt in hun eigen retoriek. De kwestie is niet dat ze geen goede argumenten voor hun positie hebben, maar dat ze telkens *dezelfde* argumenten hanteren. Een van de belangrijkste stellingen van Hirschmans boek is dat mensen niet behoudend of vooruitstrevend zijn omdat ze een behoudend of vooruitstre-

vende karakter of wereldbeeld hebben, maar omdat ze de neiging hebben steeds dezelfde argumenten aan te voeren. Natuurlijk voert geen enkele groepering altijd en overal dezelfde argumenten aan - daarmee zou ze zich alleen bespottelijk maken - maar sommige groepen onderscheiden zich duidelijk van andere in hun voorliefde voor een bepaalde keur van argumenten. Het is aan de hand van die voorliefde dat Hirschman meent dat men progressieven, liberalen en conservatieven van elkaar kan onderscheiden.

Hoe toon je zo iets aan? Hoe maak je duidelijk dat mensen die liberaal of conservatief zijn liberale of conservatieve argumenteerdere zijn? Hirschmans aanpak is verrassend eenvoudig. Hij heeft stelselmatig de conservatieve reacties op drie verschillende 'revoluties' onderzocht: die waarin Europeanen en Amerikanen achtereenvolgens voor burgerrechten, politieke rechten, en sociaal-economische grondrechten vochten. Dat betekent, grofweg, dat Hirschman in zijn boek de periode van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring tot en met het ontstaan van de moderne welvaartsstaat heeft onderzocht. Zoals de titel van het boek aangeeft, beperkt hij zich in hoofdzaak tot de analyse van slechts één partij, die van de reactie.

Wel, hoe hebben reactionairen op de overgang van 'vrije burger' tot 'uitkeringsgerechtigde' gereageerd? Wat vonden ze van het feit dat burgers steeds meer rechten kregen? Hirschman laat zien dat ze drie manieren van redeneren bezaten: 1. 'Wie deze rechten invoert, zal exact het omgekeerde bereiken van wat men voor ogen had'; 2. 'Men kan die rechten wel invoeren, maar het is verloren moeite, alles blijft gewoon bij het oude'; en 3. 'Het is levensgevaarlijk deze nieuwe rechten in te

voeren, alle voorgaande verworvenheden worden erdoor op het spel gezet'. De onderscheidingen tussen deze drie argumenten, vooral die tussen het eerste en het derde, zijn overigens vaag en vloeiend: het gaat Hirschman niet om een strikte classificatie van drie elkaar uitsluitende argumenten, maar om een poging enig licht te werpen op bepaalde patronen in de reactionaire wijze van redeneren; in de praktijk gaat het zelden om het ene argument ofwel het andere, maar om combinaties daartussen. Dat neemt niet weg dat het zin kan hebben de argumenten van elkaar te onderscheiden en apart te behandelen.

Het eerste argument is uitdagend, simpel en vernietigend als het klopt. Het werkt het beste als men eerst veel sympathie voor de tegenstander opwekt, en vervolgens treurig maar gedicideerd vaststelt dat de effecten averechts zullen uitwerken. Er zijn voorbeelden te over. Moet er een *one man one vote-systeem* in Zuid-Afrika komen? 'Ja natuurlijk', zeiden de reactionairen, 'maar het land zal erdoor vernietigd worden'. Is de welvaartsstaat er niet om mensen zelfstandig te maken? Jazeker, ware het niet dat de armen er helaas afhankelijker van worden.

Of het nu om de reactie op de Franse Revolutie, of om recente kritiek op de verzorgingsstaat gaat, de structuur van het reactionaire argument is steeds dezelfde. Niets baart zoveel opzien en succes als de bewering dat deze of gene maatregel het omgekeerde voortbrengt van wat men bereiken wil. Wat is er mooier, bovendien, dan je tegenstander als een goedbedoelende naïeveling af te schilderen, iemand met wie je het helemaal eens bent, maar die helaas niet doorheeft hoe pervers de wereld is? Het is geen toeval dat de PVDA zich jarenlang van het odium van goedbe-

doelende gelduitgever heeft moeten zien te bevrijden. En het is evenmin toeval dat degenen die zich tegen de afbraak van het stelsel van sociale zorg keerden altijd de grootste moeite hadden niet voor gevoelsmensen te worden aangezien die helaas niet konden rekenen.

De structuur van het tweede argument, volgens welke alles bij het oude blijft, is iets gecompliceerder. Er wordt aangevoerd dat al die grootscheepse veranderingen slechts een oppervlakteverschijnsel waren, een façade waarachter weinig of niets veranderde. Deed de Franse Revolutie de wereld niet op haar grondvesten trillen? Bracht ze niet een geheel nieuwe politieke constellatie teweeg? Welnee, de verworvenheden van de revolutie hadden al lang daarvoor hun intrede gedaan; de revolutie was eigenlijk helemaal niet nodig geweest; ze was een zinloze uitbarsting van geweld, waar niemand beter van is geworden, aldus *De Tocqueville in L'ancien Régime et la Révolution*. Diens werk werd in conservatieve kringen populair toen bleek dat de resultaten van de revolutie blijvend waren, en het eerste argument duidelijk aan overtuigingskracht had ingeboet. Waar conservatieven de revolutie aanvankelijk als een wereldschokkend gebeurtenis beschouwden, die exact het omgekeerde effect te weg zou brengen van wat men beoogd had, hielden latere critici het erop dat de ze eigenlijk overbodig was geweest.

Een ander voorbeeld van het argument dat alle verandering tevergeefs is, is de beruchte 'ijzeren wet van de oligarchie'. Pareto en Michels, de uitvinders van deze wet, werden niet moe te betogen dat de invoering van het kiesrecht veel geschreeuw om weinig wol was. 'Doe maar', zo luidde hun boodschap, 'voer het algemeen kies-

recht in en u zult zien dat alles bij het oude blijft'. De ijzeren wet van de oligarchie zou onverstoort en onvermurwbaar zijn werk doen. Ook na de invoering van het kiesrecht zou een kleine maatschappelijke bovenlaag de touwtjes in handen houden. Invoering van het kiesrecht was niet meer dan een legitimerend sausje. Men kon zoveel democratie invoeren als men wilde, het zou nooit zo worden dat het volk zijn leiders koos, het zouden altijd de leiders zijn die zich door het volk lieten kiezen. Voor aanhangers van de ijzeren wet van de oligarchie was het evident: de politieke macht zou in de loop van de geschiedenis alleen van uiterlijk, nooit van inhoud veranderen.

Een laatste voorbeeld van de stelling dat alle verandering verloren moeite is, zijn de recente kritieken op de verzorgingsstaat, die in Engeland tijdens Thatcher en in de V.S. onder Reagan opbloeden. Verschillende sociale wetenschappers betoogden dat welvaartsprogramma's en sociale wetgeving zonder resultaat waren gebleven, omdat het geld dat daarvoor werd uitgetrokken nooit bij degenen terecht kwam die het nodig hadden. De verzorgingsstaat verzorgde dus helemaal niet. Ze hield slechts een nutteloze bureaucratie in stand waar uiteindelijk alleen de middenklasse van wist te profiteren.

Hirschman ontkent in zijn boek overigens geen moment dat dit soort kritiek soms hout snijdt. Af en toe kloppen de argumenten inderdaad. Zijn probleem is echter dat er zo stellig conclusies worden getrokken.

Waar het eerste argument veronderstelt dat de wereld buitengewoon veranderlijk is en maatregelen makkelijk in hun tegendeel kunnen verkeren, houdt de

tweede manier van redeneren in dat de wereld juist ongemeen star is. Beide argumenten impliceren dus een geheel verschillend wereldbeeld. Er bestaat volgens Hirschman dan ook niet zoiets als een eenduidig reactionair wereldbeeld, er bestaan slechts reactionaire argumenten; wat men van de wereld vindt wordt daaraan aangepast.

Het derde argument, tenslotte, het argument dat hervormers door de invoering van nieuwe rechten alle voorgaande dreigen te ondermijnen, is te bekend om uiteen te zetten. De kranten staan er vol mee. Een typisch voorbeeld is het debat rond de WAO: 'Is het niet zo dat de WAO behouden moet blijven? Vanzelfsprekend, maar als we dat doen richten we ons hele stelsel van sociale zekerheid ten gronde.' Ook hier ontkent Hirschman niet dat dergelijk beweringen soms een grond van waarheid bevatten. Hij onderstreept slechts dat de frequentie van de beweringen in geen verhouding staat tot het aantal keren dat ze uitkomen.

Maar hoe zit het nu met de progressieven: bezitten die niet hun eigen argumentatieve retoriek? Volgens Hirschman wel. Het enige dat men daarvoor hoeft te doen is naar het spiegelbeeld van de drie beschreven argumenten te kijken. Neem als voorbeeld de discussie in het verleden over de invoering van een planeconomie in de Sovjet-Unie. Is de invoering van een centraal geplande economie gevaarlijk en ondermijnt ze reeds verworven rechten, zoals de reactionairen beweren? Hoe komen ze erbij, de invoering van de planeconomie valt niet alleen goed met die rechten te verenigen, ze versterken elkaar zelfs. Menen figuren als Michels of Pareto dat alle verandering kosmetisch is? Het is omgekeerd: de wereld is voortdurend in bewe-

ging, de loop van de geschiedenis valt niet te stuiten; ze staat zelfs aan onze kant. Komen er stromen vreemdelingen hier? Niets aan de hand: onze cultuur zal er alleen maar kleuriger en dynamischer van worden.

Invoering van meer democratie, de bevordering van het publieke debat heeft, kortom, niet kunnen voorkomen dat democratische dialogen dikwijls dialogen tussen doven bleven. Ook al werden er door politici nieuwe feiten aangedragen, slechts weinigen veranderden er hun mening door. De macht der argumentatieve gewoonte zorgde er voor dat ieder van zijn of haar gelijk overtuigd bleef. Progressieven bleken niet progressief, conservatieven niet conservatief, omdat ze er een bepaalde wereldbeschouwing op na hielden, maar omdat ze gebiologeerd werden door een bepaalde wijze van redeneren. Overigens betekent dat niet dat reactionaire argumenten uitsluitend onder reactionairen voorkomen. Vooral de laatste tijd valt op hoe sterk deze argumenten door links in Nederland - vooral de VVD - worden overgenomen; of dat door de retoriek van de argumenten, door de overeenstemming van deze argumenten met de feiten, of door een combinatie van beide komt, is een zaak die alleen door nader empirisch onderzoek kan worden uitgemakt.

Als er één ding uit het boek duidelijk wordt, dan is het wel dat knap kunnen argumenteren nog niet betekent dat je goed kunt luisteren. Als het aan Hirschman ligt, zouden politici beter moeten leren luisteren en er voor moeten waken constant dezelfde argumenten te hantieren. Dat klinkt abstract en moralistisch: 'wilt u beter luisteren graag', maar dat hoeft niet zo te zijn. Het gaat Hirschman

niet alleen om kritiek op personen, maar ook om kritiek op de omgeving waarin ze moeten werken. Omgevingen kunnen het gedrag van personen sterk beïnvloeden. In dat kader doemt steeds vaker het argument op dat het goed zou zijn als politici minder aan partijen waren gebonden en kiezers sterker op personen in plaats van partijen konden stemmen. Ofschoon Hirschman niet zelf met dit argument komt, zou het wel uit zijn boek kunnen volgen. Veel mensen vinden dat de politieke partijen politieke dinosaurussen zijn geworden, die hun tijd overleefd hebben. Een radicalere en meer personalistische democratie zou beter bij de tijd aansluiten en voor grotere flexibiliteit zorgen.

Precies op dit punt zou men Hirschmans betoog echter van een kanttekening kunnen voorzien. Het kan best zijn dat partijpolitiek tendentieel voor verstarring heeft gezorgd, maar geef het verhaal over de politieke partijen een kleine draai en je merkt ineens hoe gewichtig ze zijn. Tot voor kort werden partijen geacht politieke principes te belichamen. Dankzij die principes werd voorkomen dat politici bij het minste of geringste overstap gingen. Een principiële opstelling in de politiek hielp politici hun oordeelsvermogen te scholen, de verlokking van persoonlijk gewin te doorstaan en verder af gelegen doelen te bereiken. Vanzelfsprekend is principiële politiek niet identiek met partijpolitiek, maar partijen kunnen een belangrijke functie vervullen, als het er om gaat politici aan principes te binden. Het is dan ook niet op voorhand duidelijk of het ideaal van de 'politicus zonder partij' wel zo valt toe te juichen. Zeker, de muren van partijen kunnen politici soms blind en doof maken, maar af en toe hebben mensen die muren nodig om juist *gerichter* te kunnen

horen en verder te kunnen zien. Het is een tekortkoming van het boek dat dit aspect onderbelicht is gebleven.

Heidegger in revisie Karin de Boer

Recensie van: Veronica Vasterling, Waarheid en tijd bij Heidegger. Van Gorcum, Assen 1993, 170 pp., fl. 29,50.

Het mag opmerkelijk genoemd worden dat een proefschrift over Heidegger verontwaardiging en irritatie weet op te roepen bij de promotiecommissie, zoals bij het proefschrift van Veronica Vasterling het geval was. In haar boek, met de misleidend neutrale titel *Waarheid en tijd bij Heidegger*, geeft zij een eigenzinnige, creatieve en ten dele zeer kritische interpretatie van Heideggers werk, waarbij ze tracht aan te tonen dat Heideggers poging om aan de traditionele metafysica te ontsnappen grotendeels mislukt en uitloopt op een terugval in de zogenaamde ontotheologie. De 'vader' van de deconstructie gedeconstrueerd: op zich een interessante, verfrissende onderneming, die echter niet zonder risico is.

Vasterlings methode kan als 'verdeel en heers'-tactiek omschreven worden. Ze onderscheidt in Heideggers denken twee tegenstrijdige tendensen, namelijk enerzijds de poging om radicaal met de traditionele metafysica te breken en anderzijds de tendens om diezelfde metafysica op een, weliswaar abstract niveau, voort te zetten. Vanaf ongeveer 1930 zou de behoudende, metafysische Heidegger het gewonnen hebben van de kritische en vernieuwende, een overwinning die in het werk van de jaren vijftig en zestig weer ge-